

ЗМЕСТ

Лабірынты. <i>Аповесць</i>	3
----------------------------------	---

АПАВЯДАННІ

Цмок	52
Лебядзіная песня.....	56
Панас гуляе	62
Мост у Кутах.....	68
Сябра з каўбасой	73
Мікалай Галубовіч	77
Старасельскі магільнік.....	87
Троцкі замак.....	92
Вясковыя «археолагі»	97
Часы былі трывожныя	102
Дудар	105
Вечны пакой	113

ЛЕГЕНДЫ, КАЗКІ, ПРЫПАВЕСЦІ

Бяздоннае багацце	118
Векавечная мяжа.....	120
Князь Барыс і чорт.....	122
Смерд і ваявода.....	123
Тамашова казка.....	126
Сож і Няпро	131
Разбойнік	133

Беларускі радавод	139
Князёўна Рагнеда	143
Ізяслаў	145
Усяслаў	146
Бітва каля Магільны	148
Вітаўт і Ягайла	149
Сцяпан і Вяльяна	150
Юга і Грамавік	154
Аб сытой свінні	158
Дзед і ўнук	159
Певень і Гуся	160
Аб мядзведзю і асінавым калу з голасам	161
Аб чорце бязродым	162
Пад старасць адгукнецца	164
Ліхая баба	164
Варона і рак	166
Вуж куртаты і мужык багаты	166
Чаму Панас стаўся ваўкалакам	168
Як Кузьма стрэльбу рабіў	168
Лепей вол ярэмны, як жарабец стаенны	169
Прыпавесць аб старым мужу і гожай дзеве	171

ЛАБИРЫНТЫ

Аповесць

I

Ад некалькіх гадоў стала ў мяне звычайм выязджаць на тыдзень-два ў які-колечы закутак Беларусі для апазнання роднай стара-свеччыны. Мяне даўно маніў к сабе наш сівагорбы Полацак сваім рамантычным мінулым, сягаючым у легендарныя часы, і гэтага году я пастанавіў сабе пару вольных летніх тыдняў правесці ў Полацку. На маю пастанову астаточна заважыў ліст, атрыманы з Полацка ад тамтэйшага аматара-археолога Івана Іванавіча, які даносіў, што каля яго ўтварыўся кружок любіцеляў стара-свеччыны з мясцовых жыхароў. «У нашых вярчорніх вольных бяседах сапраўды ажываюць мінулыя вякі ў казках, легендах і фантазіях...» — пісаў ён мне ў сваім лісце.

Вечарам таго ж дня я сеў у вагон у Вільні, а на другі дзень раніцай ужо ішоў старымі вуліцамі Полацка, шукаючы сабе памяшчэння ў гасцініцах.

Днём пабываў у Івана Іванавіча, дзе аглядаў цікавыя кахлі і металёвыя бляшкі, паходзячыя з раскопак у даўняй княжай

сялібе — Бельчыцах. Пазнаёміўся ў яго з двума ўчаснікамі, як яны называлі, «*Археалагічнай вольнай контэрфратэрніі*». Адзін з іх быў мясцовы чыноўнік, абруселы немец, якога я знаў з брашуры, напісанай ім калісь, калі было яшчэ моднае і паплатнае для чыноўніцкай кар’еры русіфікатарства. У гэнай брашурцы ён задаваўся мэтай давесці, што па расійску трэба пісаць названне гораду не «*Полоцк*», а «*Полотск*» і што быццам у гэтым пераменаванні прастарой назовы крыўся сам цэнтр «абрусення краю». Вынікам яго брашуры сталася тое, што ў расійскай мясцовай пісоўні завёўся хаос, бо некаторыя пачалі, сапраўды, пісаць «*Полотск*», «*полотскій*» і т. д., а іншыя пайшлі яшчэ далей і пісалі — «*Полотеск*», кансерватары ж і мясцовыя жыхары асталіся пры старой назове.

Пры цяперашняй, асабістай з ім знаёмасці я даведаўся, што ён ужо 40 гадоў збірае матэрыялы і дакументы да гісторыі краёвай, што ў яго два пакоі бітком набіты гэтымі матэрыяламі, сярод якіх маюцца неашацаванай вартасці рэчы.

Другі быў колішні акалічны памешчык, які злажыў гаспадарку, распрадаў зямлю і цяпер жыў у Полацку, у сваім уласным доміку з садам, з гатовага граша. Бацька яго меў нейкія блізкія адносіны да Васільянаў, а ён сам цікавіўся галоўна дэманалогіяй, кабалістыкай і г. п. Меў, як зарэкамендаваў мне яго Іван Іванавіч, у сябе «чарнакніжную бібліятэку», якой нікому не паказваў і не да-

ваў чытаць. Знаў ён гэбрайскую мову і любіў час ад часу пайсці ў жыдоўскую сінагогу падыскутаваць.

Мы ўмовіліся сустрэцца разам з іншымі яшчэ ўчаснікамі «вольнай контэрфратэрніі» на кватэры ў Івана Іванавіча.

Вечарам прыбыло яшчэ двое. Мясцовы полацкі мешчанін Грыгор Н., маўклівы, сівавусы старац, які ўпарта гаварыў толькі па-беларуску, а часам прытвараўся, што не разумее некаторых слоў па-расійску і, па некалькі разоў перапытаўшы, паўтараў слова ў перакладзе на беларускую, з асаблівым на яго націскам. Мне яго зарэкамендавалі пад найменнем Падземны чалавек, спецыяльнасцю яго было знанне розных фантастычных легенд аб падзямельных ходах і дзівах, скрытых у іх, якія ён умеў апавядаць з паражаючым рэалізмам, але на заканчэнне заўсёды дадаваў: «Так пераказуюць, а хто ж ведае, ці ёсць у гэтым хоць кропля праўды».

І ўрэшце апошнім учаснікам «контэрфратэрніі» быў сярэдніх гадоў вучыцель гарадской школы, які цікавіўся галоўна мясцовай гісторыяй да прыняцця хрысціянства крывічамі.

Перазнаёміўшыся, расселіся мы за сталом на выгодных т. зв. клубных крэслах, глыбокіх і мяккіх, з шырокімі поручамі. На стале вясе́ла шумеў самавар і красавалася бутэлька, запарушаная пылам і плесню, з водкай «Старкай». На талерках панадна была параскладана ўсякага гатунку дымляніна: кум-

пячына, сальцісона, каўбасы, якія не маюць роўных сабе ў свеце, калі бываюць прыгатованы паводле старасвецкіх рэцэптаў рукамі беларускіх гаспадарных кабет.

Пасля другой-трэцяй чаркі Падземны чалавек пахінуўся да мяне і пачаў даводзіць, што гара, на якой стаіць Верхні замак, — насыпная. Што першапачаткава гэта была толькі магіла знамянітага валадара ўсёй пабалтыцкай «ратайскай» Скіфіі, а пазней яе дасыпалі, і на ёй стаяла бажніца, пасвячоная Дзеве-Сонцу, якую чцілі тут у постаці агністага птаха з дзявочай галавой. Пры гэтым ён сягнуў у кішэнь і падаў мне бронзавы медаль са стылізаваным рысункам, характэрнага вельмі, але нябачанага мной дагэтуль стылю. На адной старане медалю быў змеявік, а на другой — Дзева-Сонца, у постаці птаха з людскай галавой, акружанай аўрэоляй.

— Гэткія медалі даўней знаходзілі часта каля гары, а гэты — я сам выкапаў у пясочку.

У нашу размову ўмяшаўся вучыцель, які сказаў:

— Я бачу, што вас застанаўляе закончаны стыль рысунка. І я пэвен, што вы думаеце — вот сабе грубы прымітыў! Людзі імкнуліся нешта адтварыць, але не маглі перабароць тэхнікі, а дзеля гэтага зрабілі быццам цень падобнасці да рэальных змеяў. Вось акурат у гэтым крыецца нашае самае грубае неразуменне старасвеччыны. Паслядзіце за

развіццём мастацтва ў Грэцыі: там пасля груба рэалістычных скульптураў Фідзія і яго сучаснікаў, пасля вульгарнага класіцызму настае перыяд пазнейшы — візантыйскі. Стыль візантыйскі — гэта не ёсць упадак мастацтва, а яго вышэйшая ступень. Першы перыяд належыць, як і ў развіцці рэлігіі, да богатворання прыроды, другі — да тварэння прыроды па свайму замыслу і хацэнню. У першым перыядзе чалавек няпэўны сваіх духовых сіл, і яму здаецца, што звер не толькі фізічна, але і духова сільнейшы за яго, яму імпануе зверачы свет, і ён пачынае яго багоміць. А таму ахвотна прыбірае сваю галаву бычачымі рагамі, цела акрывае мядзведжымі скурамі або размалёўвае на ім падабізны імпануючых яму звярат і гадаў. Калі ж ходам развіцця культуры чалавек даходзіць да пазнання самога сябе, да ацэны сваіх духовых сіл, ён разам з бычачымі рагамі скідае з сябе і багомленне рэальных форм у мастацтве. Пачынае сам тварыць неіснуючыя формы, устанаўляе канон мастацтва. Візантыйскае мастацтва — гэта ёсць мастацтва вышэйшай фармацыі, чым грэцкі класіцызм, бо гэта ёсць мастацтва не натуралістычнае, а кананічнае. Тое, што мы бачым у Грэцыі, паўтараецца ўсюды, дзе толькі цывілізацыя людская даходзіла да вышэйшых ступеняў: і ў Асірыі, і ў Вавілоніі, і ў Егіпце, і ў Індыі, у Кітаі і Японіі...

Гэты медаль сведчыць нам, што і мы, на гэтай зямлі, у гэтым краю, праходзілі ўжо

раз росквіт высокай самаістай культуры, якая загінула, якой астанкі, вельмі рэдкія, з'яўляюцца пакуль што для нас таёмнымі крыптонімамі, даступнымі толькі рэдкім, як я сказаў бы, пасвячонаым людзям. Нашае няшчасце ў тым, што край наш не абладае ні годным да будовы каменнем, ні капальнямі мінералаў, а з гэтай прычыны адзіным, годным да будовы матэрыялам было дрэва, нашы мастацкія будоўлі былі драўляныя, малатрывалыя. Нашыя пісаныя памятнікі не на камянях высякаліся, але на бяроставых пластках былі крэслены, якія лёгка запаляліся і гнілі. Скажыце, каб у Егіпце, Індыі, Вавілоне была драўляная культура, то ці ведалі б мы сягоння што-колечы аб ёй? Не.

— Маеце слухнасць, — сказаў памешчык. — Нашы продкі перажылі стадыю высокай культуры. Як довад магу прывесці, што дагэтуль сярод нашага простага народа, які паўтысячы лет ходзіць у чужым ярме, дагэтуль маюцца ўласныя назовы важнейшых нябесных знакаў. Напрыклад, гвядзу Венеру дасягоння сяляне называюць Чагір. Пад найменнем Чагір фігуруе Венера ў супрасльскім календары XVIII ст., дзе аб ёй гаворыцца: *«Гвезда Чагір між усімі гвездамі 10 месц у кожным месяцы мае, а па трыкрат прыходзіць на кожнае месца кожнага месяца»*. Вялікую Мядзведзіцу называюць *Стажарамі*; Плеяды — *Сітцом*, або *Вуціным Гняздом*; *Арыёнаў пояс* — *Кігачамі*; тры

гвязды каля Млечнай Дарогі называюць *Праллямі*, або *Жалезны Абруч*; у галаве *Млечнай Дарогі* знаюць *Касьбітоў*, а саму *Млечную Дарогу* называюць *Вайсковым Станам*. Назоў гэтых захавалася многа. А што гэта знача? Гэта знача, што быў калісь час, калі ў нас працвітала астралогія, глыбокае знанне якой з'яўлялася прывілеем класа вучоных, але была адначасна, мабыць, ведай, даступнай для ўсіх станаў.

Тут яго перапыніў стары чыноўнік, кажучы:

— Сярод маіх сабранняў меў я карціны кніг, пісаных на бяросце незразумелымі знакамі, падобнымі да рунічнага пісьма. Я маю даныя цвердзіць, што т. зв. ятвягі не былі асобным племенем, як памылкова ўтрымліваюць, а гэта ёсць названне класа святароў паганскіх часоў. Тых зорнікаў і зораведаў, а па-цяперашняму астраномаў, якія адначасна былі і класам святароў, духоўнікаў. Прашу звярнуць увагу на падобнасць паняцця, уложанага ў словы «ятвяг» і «жрэц». Там і тут да ўтварэння слова ўзята паняцце яды — жорці, есці. Выйдзеце з гэтага пакою на рынак і спытайце, дзе прадаюць ядомыя рэчы? Усякі вам адкажа — у ятках. У старапольскай мове жэртва называецца «*objata*», ізноў такі тое самае паняцце яды ўложана ў слова. Наш селянін дагэтуль кажа на страву «*ятво*», славянскае — яство, яства. Па-польску пішацца «*jaduwingowie*», дык і тут ёсць карэнь «*яд*», «*яда*»...